

KODĖL DEMOKRATIJAI NEREIKIA RELIGIJOS?

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnio tikslas – įrodyti, kad demokratijai kaip politinei santvarkai nereikia religijos, kaip ją papildančio veiksnio. Įrodymas grindžiamas lyginamąja Alexis'o de Tocqueville'io ir Johno Rawlso pažiūrų analize. Tocqueville'io nuomone, demokratijai reikia religijos, kaip ją papildančių moralės normų šaltinio. Rawlsas demokratiją suvokia kaip savarakišką politinio gyvenimo formą, nepriklausančią nuo religinių įsitikinimų. Tocqueville'io ir Rawlso pažiūrų lyginamoji analizė leidžia paaiškinti įtampą tarp demokratijos ir religijos. Net ir siekdamas kuo didesnio nešališkumo, demokratinis režimas yra šališkas tam tikroms filosofinėms prielaidoms, kurių negali pripažinti tikintieji.

Įvadas

Moderniosioms Vakarų demokratijoms būdinga pasitikėjimo ir nepasitikėjimo religija kaita. Galima kalbėti apie dvi skirtingas demokratijos ir religijos santykių susidarymo tendencijas. Vienai būdingas pasitikėjimas, o kita grindžiama nepasitikėjimu. Dabartinės Vakarų visuomenės neišivaizduojamos be įtampos tarp religijos ir demokra-

Alvydas Jokubaitis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius (el. paštas: Alvydas.Jokubaitis@tspmi.vu.lt).

© Alvydas Jokubaitis, 2013

Straipsnis įteiktas redakcijai 2013 m. birželio 20 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2013 m. rugpjūčio 5 d.

tijos. Ateistai turi pagrindą nepasitikėti tikinčiųjų pareiškimais apie ištikimybę demokratijai, o tikintieji abejoja dėl kai kurių šios santvarkos aspektų. Net ir rodydami simpatijas demokratijai, jie kritikuoja ją lydinčius kultūrinius ir moralinius reiškinius. Tarp demokratijos ir religijos stovi moralinio pobūdžio nesutarimai, pasirodantys ginčuose apie šeimą, santuoką, abortus, homoseksualizmą, eutanaziją ar masinę kultūrą.

Straipsnio tikslas – dviejų demokratijos ir religijos santykio sampratų analizė. Vienos autorius Alexis de Tocqueville'is. Jis manė, kad demokratijai reikia religijos, kaip ją papildančio ir jos negatyvias tendencijas šalinančio veiksnio. Šis autorius suvokė demokratijos suaugimą su religijai svetimomis filosofijomis, bet tuo pačiu metu reikalavo jos sąjungos su religija. Kitas filosofinės analizės objektas yra Johnas Rawlsas. Šio autoriaus darbai rodo svarbų religijos ir demokratijos santykių pokytį, susijusį su filosofijos ir religijos vaidmens demokratijoje sulyginimu. Rawlso *Politinis liberalizmas* padeda suprasti, kodėl demokratijai kaip politinei santvarkai nereikia religijos. Šis veikalas leidžia naujai pažvelgti į Tocqueville'io bandymus sujungti demokratiją ir religiją.

1. Tocqueville'io argumentas

Tocqueville'is išgarsėjo samprotavimais apie religijos ir demokratijos sąjungos būtinybę. XIX a. tai buvo retas dalykas, ypač tarp katalikų. Tocqueville'is siūlė į demokratiją žiūrėti kaip į neišvengiamą Vakarų visuomenių raidos etapą, Dievo valios apraišką ir krikščioniškos kilmės dalyką. Jo nuomone, demokratija negali išsilaikyti ant savo kojų: „<...> kokiai nors religijai giliai suleidus šaknis į demokratiją, nevalia jos rauti; priešingai, reikia kruopščiai puoselėti kaip patį brangiausią aristokratijos paveldą.“¹ Tai primena Ernsto Wolf-

¹ Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*, vert. V. Petrauskas, Vilnius: Amžius/ALK, 1996, p. 602.

gango Böckenförde'o argumentą, kad demokratijai reikia ne jos pačios sukurtų moralinių išteklių². Iš neigiamų demokratijos aspektų Tocqueville'is nurodė moralinių hierarchijų nykimą, materialinės gerovės pomėgį, egoizmą, abejingumą visuomenės reikalams ir istorinės savivokos nykimą. Tocqueville'is nesakė, kad demokratija yra neatskiriama nuo religijos³. Jis tik siūlė tikėjimą į Dievą saugoti kaip svarbų aristokratijos laikų palikimą. Lauros Janaros nuomone, Tocqueville'is manė, kad „susirūpinimą politiniu gyvenimu skatinanti religija yra aristokratiškos Europos liekana ir esminis brandžios demokratijos požymis“⁴.

Net patyrę Tocqueville'io kūrybos tyrinėtojai nepastebi svarbaus veikalų *Apie demokratiją Amerikoje* skyriaus „Apie amerikiečių filosofinį metodą“. Šiame skyriuje autorius sako, kad amerikiečiai neskaito Descartes'o veikalų, bet vadovaujasi jo filosofiniu metodu. Jis net ryžosi apibendrinti, sakydamas, kad Descartes'o filosofinis metodas yra „demokratinis metodas“⁵. Tai reiškia, kad demokratinė visuomenė ir valstybė grindžiamos tam tikromis filosofinėmis prielaidomis. Arba, pažvelgus iš kitos pusės, galima sakyti, kad Descartes'o metodologinės pažiūros suaugusios su tam tikra socialine ir politine tvarka. Net neskaitydami filosofinių veikalų, demokratinės visuomenės piliečiai mąsto kaip dekartininkai. Descartes'as yra išskirtinės svarbos politikos filosofas, nors jis niekada nerašė apie politiką. Jis rūpinosi mokslinio pažinimo metodu, bet vėlesni amžiai parodė, kad tai buvo demokratinio mąstymo kanonas.

² Böckenförde E., *Staat, Gesellschaft, Freiheit. Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976, S. 60.

³ H. Fradkin mano, kad Tocqueville'is kalbėjo apie būtiną demokratijos ir krikščionybės ryšį. Tai nepagrįstas požiūris. Tocqueville'is matė demokratiją ir religiją skiriančius veiksnius. Žr. Fradkin H., „Does Democracy Need Religion?“, *The Journal of Democracy* 1, 2000, p. 87–94.

⁴ Janara L., *Democracy Growing Up. Authority, Autonomy, and Passion in Tocqueville's Democracy in America*, State University of New York Press, 2002, p. 87.

⁵ Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*, p. 469.

Tocqueville'is žinojo apie Descartes'o prašymą jo metodo ne-
taikyti moralei ir politikai. Tačiau tai buvo neįgyvendinamas pra-
šymas. Descartes'o filosofinis metodas yra demokratijos sąlyga.
Tocqueville'io žodžiais, „aptariamasis filosofinis metodas galėjo at-
sirasti XVI a., galėjo būti apibendrintas ir patobulintas XVII a., bet
negalėjo tapti visuotiniu nei viename, nei kitame amžiuje. Tam trukdė
politiniai įstatymai, visuomenės sankloda ir mąstymo įpročiai, nulemti
abiejų pirmųjų priešasčių“⁶. Friedrichas Nietzsche pagarsėjo teigi-
niu, kad krikščionybė yra „platonizmas liaudžiai“. Su Tocqueville'io
požiūriu į Descartes'ą atsitinka kažkas panašaus. Demokratiją galima
apibūdinti kaip „dekartizmą liaudžiai“. Descartes'o filosofinių darbų
neskaitę piliečiai vadovaujasi jo principais. Filosofinis metodas tapo
moderniųjų visuomenių politinės savivokos pagrindu.

Tocqueville'is plačiau neaptarė Descartes'o filosofinio metodo. Iš
kelių jam skirtų puslapių galima išskirti penkis pagrindinius „politi-
nio dekartizmo“, arba demokratijos, bruožus. Pirma, demokratinės
visuomenės piliečiai atmeta bet kokius nusistovėjusius papročius,
įpročius ir tradicijas, rūpindamiesi tik „dabarties faktais“. Antra, jie
mano, kad tiesa yra subjektyvus dalykas. Kiekvienas kliaujasi savo
protu ir yra įsitikinęs, jog gali būti galutinis tiesos šaltinis. Trečia,
demokratiškos visuomenių piliečiai mano, jog „pasaulyje viskas pa-
aiškinama ir nėra nieko tokio, kas prašoktų suvokimo ribas“. Tai
pablogina demokratijos ir religijos santykius. Mokslu pasitikintys
piliečiai atmeta samprotavimus apie dievą. Ketvirta, įsigali skepticiz-
mas. Piliečiai netiki jokia galutine tiesa ir patys jaučiasi jos kūrėjais.
Penkta, Descartes'o filosofinis metodas rodo „panieką formai“. Tai
sunkiausiai suprantamas Tocqueville'io požiūrio į Descartes'o filoso-
finį metodą aspektas. Tikriausiai norima pasakyti, kad demokratiškos
visuomenių piliečiai nepaiso aristokratijos formalumų.

Descartes'o filosofinis metodas apie demokratiją pasako daugiau,
negu politikos mokslininkų tyrinėjimai. Tocqueville'is nurodė vai-

⁶ Ibid.

singą demokratijos analizės strategiją. Jo nuomone, galima kalbėti apie struktūrinę moderniosios filosofijos ir demokratijos panašumą. Tocqueville'is manė, kad Lutheris, Voltaire'as ir kiti moderniosios Vakarų minties autoritetai taikė Descartes'o metodą. Šiuo požiūriu Kartezijus yra vienas iš labiausiai neįvertintų visų laikų politinių mąstytojų. Klysta jo kūrybos interpretatoriai, teigiantys, kad iš viskuo abejojančio subjekto neįmanoma išvesti politikos. Descartes'o „Proto vadovavimo taisyklės“, „Samprotavimai apie metodą“ ir „Metafiziniai apmąstymai“ pasiduoda perkeliama į politiką ir tampa demokratinės mąstysenos pagrindu.

Stebina tai, kad filosofų teisę formuoti demokratinės politikos pagrindus Tocqueville'is suvokė kaip savaime suprantamą dalyką. Jis žinojo, kad „Descartes'o metodas“ stumia religiją iš visuomenės gyvenimo, bet neprotestavo prieš jo suaugimą su politine valdžia. Kiekvienas filosofiją studijavęs žmogus žino, kad Descartes'as nepripažino nieko, kuo negalima abejoti, ir tai buvo rimtas iššūkis religinio ir teologinio mąstymo tradicijoms. Perkeltas į moralę ir politiką, Descartes'o filosofinis metodas paskatino religijos, moralinių hierarchijų, absoliučių principų, išankstinių nuostatų, tikėjimo ir pasitikėjimo išstūmimą. Tocqueville'is žinojo apie šią Descartes'o filosofinio metodo savybę, bet neprotestavo prieš jo suaugimą su demokratija. Jis net sakė, kad Descartes'o metodas yra demokratijos metodas. Sanfordo Kesslerio nuomone, „Tocqueville'is demokratiją laikė atsakinga už sekuliarizaciją, taip pat modernizaciją ir Apšvietos filosofijos paskleidimą“⁷. Tačiau tai nesutrukdė jam būti šios santvarkos šalininku, gynėju ir puoselėtoju.

Tocqueville'is manė, kad demokratinė valstybė gali būti šališka piliečių filosofinių įsitikinimų atžvilgiu, bet turi likti neutrali religijai. Tai reiškia, kad įvertinant Descartes'o metodo prigimtį, demokratija gali veikti kaip religiją šalinanti jėga. Tocqueville'is suprato antireli-

⁷ Kessler S., *Tocqueville's Civil Religion. American Christianity and the Prospects for Freedom*, Albany: SUNY Press, 1994, p. 17.

ginį „Descartes’o metodo“ poveikį, bet užsispyręs reikalavo, kad demokratinės visuomenės piliečiai puoselėtų religiją. Tai sukūrė jo politinės minties paradoksą – demokratijai reikia religijos, nes ji naikina religiją. Sakydamas, kad demokratijai reikia religijos, Tocqueville’is tarytum užmiršdavo, kad „Descartes’o metodas“ veikia prieš religiją. Tikintieji gali būti nuoširdūs demokratijos šalininkai, bet Descartes’o metodu besivadovaujantys piliečiai nesugeba puoselėti simpatijų religijai. Veikale *L’Ancien Régime et la Révolution* Tocqueville’is sako, kad Prancūzijos revoliucija panaši į religinę revoliuciją, kuri veikė „nuorodomis į šį žemiškąjį pasaulį taip pat, kaip religinės revoliucijos veikė per santykį su pomirtiniu pasauliu“⁸. Demokratija veikia kartu su filosofiniais religijos pakaitalais.

Tocqueville’is siūlė iš visų jėgų kovoti su demokratinių visuomenių polinkiu į panteizmą, ir tai sukūrė dar vieną jo minties paradoksą. Rodydamas simpatijas demokratijai, jis nepritarė demokratijos filosofiniam pagrindui. Panteistinį dievo tapatinimą su gamta ir transcendentinio dievo asmens neigimą demokratai perkėlė į politiką. Į visuomenę pradėta žiūrėti kaip į lygių individų visumą, be kokių nors kokybinių skirtumų, nekintamų hierarchijų ir dievo. Harvey Mansfieldo žodžiais, „panteizmas yra logiška mokslinio objektyvumo kulminacija – neteikdamas pirmenybės žmonėms, o kartu, kas keista, ir demokratinei lygybei – visas pasaulis yra demokratija“⁹. Tocqueville’io nuomone, panteizmas griaua demokratiją iš vidaus. Jis teigė, kad „pamažu priprantama matyti ne piliečius, o tiktai liaudį. Individas pamiršamas, imama kalbėti apie žmonių giminę“¹⁰. Matydami vien tik lygybės principais besivadovaujantį *demos*, demokratai tampa abejingi individui. Susikuria globėjiška valdžia, prisiimanti atsakomybę už piliečių kasdienį gyvenimą.

⁸ Tocqueville A., *The Ancien Régime and the Revolution*, trans. G. Bevan, Penguin Books, 2008, p. 27.

⁹ Mansfield H., *Tocqueville. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2010, p. 63.

¹⁰ Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*, p. 493.

Panteistinis dievo supratimas struktūriškai atitinka demokratinę tautos suvereniteto idėją. Demokratinė tauta mąstoma pagal tą patį principą, kaip ir panteistų dievas. Tiek gamta, tiek demokratinė tauta tvarkosi savaime, be kokių nors nuorodų į transcendentinį dievą. Ši įsitikinimą gerai iliustruoja garsusis demokratijai apibūdinti taikomas posakis *vox populi, vox dei*. Juo norima pasakyti, kad demokratinės visuomenės piliečiai gali veikti kaip sau pakankamas dievas. Vienintelis nepajudinamas autoritetas yra tik tautos arba liaudies valia, struktūriškai panaši į panteistų su gamta sutapatintą dievą. Demokratinėi santvarkai nereikia religinės legitimacijos. Karlo Marxo žodžiais, „demokratinei valstybei, tikrai valstybei, nereikia religijos, kad ji save politiškai papildytų. Priešingai, ji gali abstrahuotis nuo religijos, nes joje žmogiškasis religijos pagrindas yra išreikštas pasaulietiškai“¹¹. Šie Marxo žodžiai gerai apibūdina demokratijos ir religijos santykius.

Demokratinis politinis režimas neišsivaizduojamas be prielaidos, kad tauta yra aukščiausias valdžios šaltinis, *causa prima et non subordinata*. Dievo ir Bažnyčios autoritetą modernieji demokratai pakeitė piliečių interesais, žmogaus teisėmis, balsavimu rinkimuose ir demokratinės daugumos valia. Tocqueville'io nuomone, demokratinis panteizmas piliečius pavertė vienas į kitą panašių žmonių minia. Tačiau jo darbuose sunku rasti kokį nors platesnį šio dalyko išaiškinimą. Galima apčiuopti tik vieną bent kiek aiškesnį argumentą – panteistinis mąstymas skatina demokratinį visuomenių piliečių supanašėjimą. Demokratija suteikia lig tol neregėtą minties ir žodžio laisvę, bet piliečiai vis labiau paklūsta viešosios nuomonės spaudimui. Tai, ką Tocqueville'is aiškino kaip panteizmą, šiandien dažniausiai apibūdinama „viešosios nuomonės tironija“.

Demokratinis panteizmas religiją stumia iš visuomenės gyvenimo ir veikia kaip jos filosofinis pakaitalas. Tocqueville'is aiškiai suvokė

¹¹ Marksas K., *Ankstyvieji filosofijos raštai*, vert. A. Zambacevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1986, p. 290.

„Descartes’o metodo“ nesutarimus su krikščionyste, bet neprotestavo prieš jo suaugimą su politine valdžia. Jis reikalavo, kad religija kuo stipriau kreiptų žmonių žvilgsnius į amžinybę, kovotų su skepticizmu, nihilizmu ir amortizuotų perdėtą materialinių gėrybių pomėgį, bet nesugebėjo paaiškinti, kaip ji gali įgyvendinti šią savo misiją, susidūrusi su valstybės ir dekartizmo sąjunga. Jo žodžiais, „aštuonioliktojo amžiaus filosofija pagrįstai yra laikoma viena iš pagrindinių Revoliucijos priešasčių“¹². Tai reiškia, kad ateistai gali, o tikintieji neturi teisės naudotis valstybės galia. Tocqueville’is pabrėžė religijos reikšmę, bet tuo pačiu metu aiškiai suvokė, kad „socialinės padėties lygybė išugdo instinktyvų nepasitikėjimą tuo, kas dogmatiška“¹³. Daugelis demokratijai simpatijas rodančių tikinčiųjų susiduria su panašiu prieštaravimu. Jie gerbia demokratiją, bet šios santvarkos šalininkai negerbia religijos. Demokratinės visuomenės piliečiai nori paklusti tik savo pačių įsteigtiems įstatymams ir dievą suvokia kaip moralinės autonomijos suvaržymą. Tikintieji į viską žvelgia kitaip. Jie savo ryšio su dievu nesuvokia kaip autonomijos suvaržymo. Priešingai, dievas aiškinamas kaip būtina laisvės sąlyga.

Demokratinis politinis režimas gina tikinčiųjų teises, bet bijo religiją prisileisti pernelyg arti, kad ji nepretenduotų į visuomenės dvasinės ugdytojos vaidmenį, kaip to norėjo Tocqueville’is. Politinis religijos sureikšminimas prieštarauja demokratijos prigimčiai. Aukščiausias moderniosios demokratijos autoritetas yra ne dievas, bet tautos valia. Demokratinės visuomenės piliečiai gali rinktis gyvenamąją vietą, profesiją, atstovus parlamente ir religiją, bet privalo paklusti tautos valiai. Net tai atvejais, kai religija yra išskirtinis *demos* tapatumo elementas, ji suvokiama kaip kažkas žemesnio, negu tautos valia. Demokratinės visuomenės piliečiai viską nori formuoti savo valia, be nuorodų į kokį nors transcendentinį autoritetą. Tikėjimas į dievą gali būti religinės bendruomenės, bet ne valstybės pagrindas.

¹² Tocqueville A., *The Ancien Régime and the Revolution*, p. 21.

¹³ Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*, p. 473.

Tocqueville'is nesugebėjo paaiškinti, kaip religija gali formuoti demokratiją. Liko nesuprantama, kaip galima įveikti šios santvarkos ir Descartes'o filosofinio metodo sąjungą.

Tocqueville'is nesuvokė demokratijos ir religijos nesuderinamumo masto. Carlo Schmitto žodžiais, „demokratinis mąstymas sukasi apie imanencijos idėją. Bet koks nutolimas nuo imanencijos paneigia jo tapatumą. Transcendencijos įterpimas į politinį tautos gyvenimą veda į kokybinę aukšto ir žemo, aukštesnio ir žemesnio bei panašias distinkcijas; o demokratinės valstybės valdžia turi būti išvesta iš tautos ir jos negali judinti nei asmuo, nei kažkas anapus arba virš tautos“¹⁴. Šis Schmitto teiginys atmeta Tocqueville'io pastangas religiją paversti demokratinę visuomenę formuojančiu veiksmu. Ši visuomenė vadovaujasi religijai svetimu filosofiniu metodu. Hansas Kelsenas atvirai pripažino, kad demokratijos metodas yra filosofinio reliatyvizmo metodas. Jo žodžiais, „kas savo politinius norus, politinę veiklą teisina *Dievo* apreiškimu, nežemiška apvaizda, tas gali negirdėti kitų žmonių balsų ir diegti savo valią kaip absoliutaus gėrio valią net ir priešinantį netikintiems, suklaidintiems, nes kitko norintiems“¹⁵. Pripažinus Kelzeno požiūrio pagrįstumą, sunku kalbėti apie kokią nors demokratijos ir religijos sąjungą.

2. Rawlso argumentas

Rawlso *Politinis liberalizmas* rodo reikšmingas demokratijos ir religijos santykio supratimo permainas. Nors liberalizmas ir demokratija yra skirtingi principai, Rawlso politinis liberalizmas gali būti apibūdintas kaip demokratijos sinonimas. Liberalizmas yra toks pat moderniosios demokratijos palydovas, kaip ir Tocqueville'io minimas

¹⁴ Schmitt C., *Constitutional Theory*, trans. J. Seitzer, Durham, London: Duke University Press, 2008, p. 266.

¹⁵ Kelzenas H., „Demokratijos esmė ir vertė“, *Nepriklausomybė, demokratija, viešumas*, vert. G. Žukas, Vilnius: Mintis, 1990, p. 109.

Descartes'o filosofinis metodas. Rawlso politinio liberalizmo koncepcija išryškina demokratijos ir religijos santykių komplikuotumą. Šis autorius atvirai pripažįsta, kad demokratijai kaip politinei santvarkai nereikia ne tik religijos, bet ir filosofijos. Rawlsas demokratiją suvokia kaip substanciją, kuri nepriklauso nuo nepolitinių vertybių, įskaitant religines. *Politinis liberalizmas* pagrįstas prielaida, kad šiai santvarkai nereikia religijos, kaip ją papildančio ir palaikančio veiksnio. *Politinis liberalizmas* nėra nukreiptas prieš religinius įsitikinimus, ir net priešingai – tvirtai gina jų išpažinimo laisvę. Tačiau religija nėra demokratijai būtinas elementas. Šis politinis režimas veikia remdamasis grynai politiniais principais, be nuorodų į dievą¹⁶.

Pagrindinis politinio liberalizmo klausimas – „kaip galima tvarti ir teisinga laisvų ir lygių piliečių visuomenė, jeigu jos piliečius skiria protingos, tačiau tarpusavyje nesuderinamos religinės, filosofinės ir moralinės doktrinos“¹⁷. Religija nuo pat pradžių suvokiama kaip piliečius skiriantis, ne jungiantis veiksnys. Rawlso požiūris naujas tuo, kad tarp politikai įtakos negalinčių daryti veiksnių nurodoma ne tik religija, bet ir moralė bei filosofija. Nuo Apšvietos laikų filosofija ir moralė buvo suvokiamos kaip kažkas pranašesnio už religiją. Švietėjai manė, kad filosofai yra tikrieji demokratijos sąjungininkai, o religija – tai privatus kiekvieno piliečio reikalas. Būtent taip manė ir Tocqueville'is, susitaikęs su Descartes'o filosofinio metodo ir demokratijos suaugimu. Jam atrodė, kad ši politinė santvarka veikia kartu su tam tikra filosofija. Rawlsas atmeta šį įsitikinimą. Jo nuomone, filosofijos ir moralės santykis su politinės valdžios institucijomis turi būti toks pat, kaip ir religijos santykis su jomis. Leslie Griffinas

¹⁶ Eric Gregory rado Rawlso jaunystės dienų religinius darbus. Žr. Gregory E., „Before the Original Position: The Neo-Orthodox Theology of the Young John Rawls“, *Journal of Religious Ethics* 2, 2007, p. 179–206. Rawlso religiniai darbai paskelbti atskira knyga. Žr. Rawls J., *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith, with „On my Religion“*, ed. T. Nagel, Harvard University Press, 2009.

¹⁷ Rawls J., *Politinis liberalizmas*, vert. A. Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 22.

mano, jog, „religijos gynėjai turi būti dėkingi, kad Rawlsas religiją statuso požiūriu pastatė į vieną gretą su filosofija kaip visumine doktrina“¹⁸.

Moralę ir filosofiją prilygindamas religijai, Rawlsas susidūrė su sunkiai išsprendžiama problema. Jis sakė ginąs grynai politinę liberalizmo koncepciją, kuriai svarbus piliečių tarpusavio supratimas, o ne filosofinė tiesa, ir bandė įtikinti, kad demokratija gali būti grindžiama grynai politinėmis idėjomis, be nuorodų į religiją, filosofiją ar moralės teoriją. Tai buvo nesėkmei pasmerktas sumanymas. Vienose *Politinio liberalizmo* vietose Rawlsas sako, kad moralės filosofijos problemos nėra politinio liberalizmo problemos, o kitose įrodo, kad politinė teisingumo koncepcija yra moralinė idėja. Panašiai atsitinka ir su požiūriu į filosofiją. Vienose vietose sakoma, kad filosofiniai įsitikinimai turi pasitraukti iš viešojo gyvenimo, o kitur įrodo, kad „politinis liberalizmas tolerancijos principą taiko pačiai filosofijai“¹⁹. Tampa neaišku, kam iš demokratinės politikos patraukta filosofija turi sau pačiai taikyti tolerancijos principą.

Tocqueville'is manė, kad modernioji demokratija įsitvirtina kartu su tam tikrais filosofiniais ir moraliniais įsitikinimais. Jo nuomone, filosofai yra tikrieji moderniosios demokratijos kūrėjai. Rawlso supratimu, tai klaidingas įsitikinimas. Demokratija negali būti grindžiama filosofija ar moralės teorija, nes tai nesuderinama su moralinio pliuralizmo idėja. Demokratinės visuomenės piliečiai nepripažįsta vienos filosofinės, moralinės ir religinės doktrinos, ir vien tik dėl to ji negali tapti politinio gyvenimo pagrindu. Demokratija turi būti grindžiama grynai politiniais principais, dėl kurių sutaria skirtingų filosofinių, moralinių ir religinių įsitikinimų piliečiai. Rawlso žodžiais, „Politisinis liberalizmas nėra Švietimo laikų liberalizmo atmaina – visuminė liberali ir paprastai pasaulietinė doktrina, teikiama kaip

¹⁸ Griffin L. C., „Good Catholics Should be Rawlsian Liberals“, *Southern California Interdisciplinary Law Journal* 3, 1997, p. 313.

¹⁹ Rawls J., *Politisinis liberalizmas*, p. 65.

protu grindžiama ir moderniesiems laikams tinkama doktrina dabar, kai krikščioniškųjų amžių religinis autoritetas nebėra vyraujantis“²⁰. Politinis liberalizmas nutraukia ryšius su filosofija ir morale, kaip senais religijos konkurentais. Filosofų dievą siūloma tokiu pat atstumu patraukti nuo politikos, kaip ir krikščionių ar musulmonų Dievą. Tocqueville'is klydo, sakydamas, kad Descartes'o filosofinis metodas yra „demokratinis metodas“. Demokratija negali būti suvokiama kaip filosofinio metodo įkaitė.

Rawlsas siūlo grynai politinę liberalizmo koncepciją, abejingą tikinčiųjų ir netikinčiųjų kovai dėl politikos. Tikras liberalas negali norėti, kad demokratinės visuomenės piliečiai gyventų pagal jo moralinius ir filosofinius įsitikinimus. Siekdamas pateisinti liberalo vardą, jis turi pripažinti neliberalių įsitikinimų žmonėms teisę gyventi pagal savo gėrio ir blogio sampratą. Tai vienas iš didžiausių politinio liberalizmo paradoksų. Liberalai turi ginti politinius principus, kurie nėra tiesioginis jų moralinių ir filosofinių įsitikinimų vedinys. Politinis liberalizmas skiriasi nuo moralinio, kultūrinio ar ekonominio liberalizmo. Liberalų moraliniai ir filosofiniai įsitikinimai turi būti atskirti nuo valstybės. Būtent to nesuprato Tocqueville'is. Jis pasisakė už Bažnyčios ir valstybės atskyrimą, bet susitaikė su mintimi, kad filosofai yra išskirtiniai moderniosios demokratijos formuotojai. Tarp lygių atsirado lygesnis, galintis dėti demokratinės visuomenės pagrindus.

Rawlsas mano radęs religijos ir demokratijos santykio problemas sprendimą. Jo nuomone, demokratinis režimas turi būti grindžiamas grynai politiniais principais, be nuorodų į moralinius, filosofinius ir religinius įsitikinimus. Tiek tikintieji, tiek ateistai ar agnostikai privalo sutarti dėl tų pačių politinių principų, nesiekdami valstybės pagalbos savo moraliniams ir filosofiniams įsitikinimams įtvirtinti. Stepheno Macedo žodžiais, „religiniai įsitikinimai, laikantis šio po-

²⁰ Ibid., p. 34.

žiūrio, nesiskiria nuo pasaulietinio gyvenimo visuminių idealų²¹. Rawlso demokratijos samprata yra grindžiama ne *modus vivendi*, bet reikalauja sąmoningo piliečių sutarimo dėl bendrų politinių principų. Siekiama politinės būklės, kai tikintieji negali sakyti, jog demokratija veikia kaip paslėptas sekuliarizmas, o netikintieji neturi pagrindo įtarinėti, kad religiją išpažįstantys žmonės nėra nuoširdūs demokratijos šalininkai. Rawlso nuomone, demokratinė visuomenė turi būti grindžiama politine teisingumo koncepcija. Jo žodžiais, „jei nori, žmonės gali argumentus imti iš Biblijos. Aš tik noriu, kad jie suprastų, jog privalo pateikti argumentus, su kuriais sutiktų visi racionalūs piliečiai“²².

Rawlsas kritikuoja modernių laikų demokratų norą religiją pakeisti filosofija ir morale. Iš jo darbų galima aiškiai matyti, kad Tocqueville'is pernelyg lengvai susitaikė su Apšvietos laikų įsitikinimu, jog demokratija yra Descartes'o filosofinio metodo ir panteizmo vedinys. Rawlsas tai suvokia kaip politinio teisingumo principų pažeidimą. Jo nuomone, filosofiniai ir moraliniai įsitikinimai negali būti aiškinami kaip demokratinės visuomenės pagrindas. Liberali moralės samprata nėra svarbesnis politinis veiksnys, negu krikščionių ar musulmonų požiūris į Dievą. Tiek vieni, tiek kiti į savo įsitikinimus privalo žiūrėti kaip į grynai asmeninį dalyką. Politinis liberalizmas nereikalauja, kad visi liberalios visuomenės piliečiai būtų liberalai. Priešingai, jiems leidžiama gyventi pagal savo neliberalius moralinius įsitikinimus. Tikintieji turi laikytis tų pačių apribojimų, kaip ir ateistai. Jie negali reikalauti, kad valstybė būtų tapatinama su Bažnyčios tauta, o ateistai turi pripažinti, kad jų moraliniai ir filosofiniai įsitikinimai nėra demokratijos pagrindas. Šiai politinei santvarkai nereikia religijos, bet kartu ji negali būti grindžiama filosofiniais įsitikinimais.

²¹ Macedo S., „Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls?“, *Ethics* 3, 1995, p. 475.

²² Rawls J., *Collected Papers*, Freeman S. (ed.), Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1999, p. 620.

Politinis liberalizmas gina tikinčiųjų teises ir neleidžia žeminti religijos kaip kažko mažiau racionalaus, negu pasaulietinė filosofija ar moralė. Religija turi savo racionalumą, kuris politiniu požiūriu nėra mažiau vertas pagarbos už filosofijos ar pasaulietinės etikos racionalumą. Tikintieji yra tokie pat lygūs demokratinės visuomenės piliečiai, kaip ir ateistai ar agnostikai. Rawlsas bandė įveikti ankstesnių laikų liberalų nenuoseklumą, kylantį iš noro demokratiją pagrįsti moraliniais ir filosofiniais įsitikinimais. Tocqueville'io laikų demokratai atvirai stovėjo filosofijos pusėje. Rawlsas atmeta šį įsitikinimą, kaip nesuderinamą su politinio liberalizmo idėja. Jo nuomone, demokratai turi atskirti tai, kas pateisina politiką, ir tai, kas pateisina individų gyvenimą. Politika yra savarankiška visuomenės gyvenimo sritis, neturinti priklausyti nuo religinių ar filosofinių įsitikinimų.

Religijos, moralės ir filosofijos pastatymas į vieną gretą su religija yra gana naujas reiškinys. Kai kas tai gali aiškinti kaip liberalų laimėjimą. Tačiau galima ir kita interpretacija. Galima sakyti, jog tai liberalizmo pralaimėjimo požymis. Liberalų moralės filosofija pasirodė netinkama politinei demokratijai. Taip atsitiko todėl, kad ta filosofija suskilo į daugybę tarpusavyje nesuderinamų filosofijų, negalinčių tapti politinio teisingumo koncepcijos pagrindu. Liberalai susiskaidė į radikalus ir konservatorius, nuosaikiuosius ir revoliucionierius, modernistus ir postmodernistus, libertarus ir socialistus, pozityvistus ir romantikus. Jų moralės filosofiją skaldo natūralistų ir antinatūralistų, deskriptyvistų ir preskriptyvistų, utilitaristų ir deontologų, emotyvistų ir racionalistų ginčai. Liberalizmo moralės filosofija gali būti apibūdinta kaip Tocqueville'io aprašyto „Descartes'o metodo“ auka. Šis metodas leidžia ginčyti bet kurią teiginį, įskaitant ir teiginius apie demokratiją.

Rawlsas siūlo iš liberalizmo politinės filosofijos pašalinti tai, kas istoriškai yra jo atsiradimo pagrindas. Nuo Jeremy Benthamo ir Johno Stuardo Millio laikų liberalai atvirai stovėjo filosofijos pusėje. Jie nepripažįsta amžinų, nekintamų ir absoliučių principų, ir būtent tai

yra vienas iš pagrindinių nesutarimo su religija šaltinių. Modernioji liberalizmo politinė filosofija neišsivaizduojama be reliatyvizmo, utilitarizmo ir gyvenimo eksperimentų idėjos. Vertybių subjektyvumą, reliatyvizmą ir pliuralizmą liberalai suvokia kaip priešnuodį absoliutizmui. Rawlsas atmeta šį įsitikinimą. Jo nuomone, moralinis reliatyvizmas ir absoliutizmas vienodai turi būti patraukti nuo politikos. Demokratiją grįsdami filosofija, liberalai siūlo nesąžiningus politinio bendradarbiavimo principus.

Tikintieji nuo Prancūzijos revoliucijos laikų yra pripratinti prie minties, kad jie mažiau patikimi demokratijos sąjungininkai, negu filosofai ar moralistai. Išėjus Rawlso *Politiniam liberalizmui* tampa aišku, jog tai klaidingas požiūris. Politinių ir nepolitinių vertybių griežtai neatskirianti demokratija nepajėgi pateisinti savo vardo. Tikintieji verti tokios pat demokratinės valstybės pagarbos, kaip ir ateistai ar agnostikai. Jie turi teisę protestuoti, matydami, kaip valstybės jėga naudojama filosofijai įtvirtinti. Tocqueville'io aprašytas „Descartes'o metodas“ politiniam liberalizmui turi būti tokios pat svarbos dalykas, kaip ir tikinčiųjų samprotavimai apie Apreiškimą ar septynis sakramentus. Kalbėdamas apie religijos vaidmenį demokratinėje visuomenėje, Tocqueville'is suklydo net du kartus. Pirmiausia, įrodinėdamas, kad ši politinė santvarka negali gyvuoti be religijos pagalbos. Antra, manydamas, kad „Descartes'o metodas“ gali būti suderintas su religija.

Išvados

Rawlsas demokratiją bando pagrįsti politikos išgryninimo idėja. Iš konstitucinės valstybės sandaros jis pašalina bet kokias nepolitinės vertybes, įskaitant religines. Tačiau, pripažinus jo siūlomą politinio liberalizmo versiją, religija ir toliau lieka svarbus žmonių dvasinio gyvenimo veiksnys. Ji turi specifines žmonių dvasinio gyvenimo puoselėjimo priemones – moralinius įsakymus, nuodėmių apibrėži-

ma, išpažinties instituciją, liturgines apeigas, sakramentus, bendruomeninį solidarumą ir Apreiškimo perdavimo tradiciją. Net ir pastatyta į vieną gretą su filosofija ir morale, religija toliau lieka išskirtinis žmogaus dvasinio gyvenimo veiksnys. Šiuo požiūriu Tocqueville'is buvo teisus, sakydamas, kad ji yra unikali demokratijos dorinimo priemonė. Tačiau šis autorius nesugebėjo paaiškinti, kaip religija gali atlikti dorinimo misiją. Tocqueville'is nesuprato, kad veikdama su tam tikrais filosofiniais įsitikinimais, demokratija išstumia religiją.

Rawlso politinis liberalizmas rodo svarbų demokratijos ir religijos santykių aspektą. Skirtingai negu manė Tocqueville'is, ši politinė santvarka nėra vidujai suaugusi su religija. Demokratinė valstybė siekia būti neutrali religijos atžvilgiu. Tikintieji gali būti nuoširdūs demokratijos šalininkai, bet ji abejinga religijai. Demokratai stovi pasaulietinės imanencijos, o tikintieji – religinės transcendencijos pusėje. Šis nuostatų skirtumas sukuria įtampą tarp demokratijos ir religijos. Rawlso siūlomas filosofijos ir religijos vaidmens sulyginimas rodo demokratijos abejingumą religijai. Filosofijos ir religijos statuso sulyginimas tik dar labiau išryškina aplinkybę, kad ši politinė santvarka yra neutrali dievo sampratos atžvilgiu. Tai paneigia Tocqueville'io religijos vaidmens sampratą. Demokratija pajėgi funkcionuoti nepalaikoma religinio mąstymo tradicijų.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Böckenförde E., *Staat, Gesellschaft, Freiheit. Studien zur Staatstheorie und zum Verfassungsrecht*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976.

Elster J., *Alexis de Tocqueville. The First Social Scientist*, Cambridge University Press, 2009.

Fradkin H., „Does Democracy Need Religion?“, *The Journal of Democracy* 1, 2000, p. 87–94.

Gregory E., „Before the Original Position: The Neo-Orthodox Theology of the Young John Rawls“, *Journal of Religious Ethics* 2, 2007, p. 179–206.

Griffin L. C., „Good Catholics Should be Rawlsian Liberals“, *Southern California Interdisciplinary Law Journal* 3, 1997, p. 297–373.

Janara L., *Democracy Growing Up. Authority, Autonomy, and Passion in Tocqueville's Democracy in America*, State University of New York Press, 2002.

Kelly G. A., *The Humane Comedy: Constant, Tocqueville and French Liberalism*, Cambridge University Press, 1992.

Kelzenas H., „Demokratijos esmė ir vertė“, *Nepriklausomybė, demokratija, viešumas*, vert. G. Žukas, Vilnius: Mintis, 1990.

Kessler S., *Tocqueville's Civil Religion. American Christianity and the Prospects for Freedom*, Albany: SUNY Press, 1994.

Kessler S., „Tocqueville on Civil Religion and Liberal Democracy“, *The Journal of Politics* 1, 1977, p. 119–146.

Manent P., *Tocqueville and the Nature of Democracy*, trans. J. Waggoner, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1993.

Memoir, Letters, and Remains of Alexis de Tocqueville, vol. 2, Cambridge, London: Macmillan and Co., 1861.

Ostrom V., *The Meaning of Democracy and the Vulnerabilities of Democracies. A Response to Tocqueville's Challenge*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1997.

Rawls J., *Politinis liberalizmas*, vert. A. Degutis, Vilnius: Eugrimas, 2002.

Rawls J., *A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith, with „On my Religion“*, ed. T. Nagel, Harvard University Press, 2009.

Schmitt C., *Constitutional Theory*, trans. J. Seitzer, Durham, London: Duke University Press, 2008, p. 266.

Siedentop L., *Tocqueville*, vert. V. Sudikienė, Vilnius: Pradai, 1999.

Macedo S., „Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls?“, *Ethics* 3, 1995, p. 468–496.

Mansfield H., *Tocqueville. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2010.

Marksas K., *Ankstyvieji filosofijos raštai*, vert. A. Zambacevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1986.

Mitchel J., *The Fragility of Freedom. Tocqueville on Religion, Democracy, and American Future*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995.

The Recollections of Alexis de Tocqueville, trans. A. Teixeira de Mattos, ed. J. P. Mayer, New York: Columbia University Press, 1949.

Tocqueville A., *The Ancien Régime and the Revolution*, trans. G. Bevan, Penguin Books, 2008.

Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*, vert. V. Petrauskas, Vilnius: Amžius/ ALK, 1996, p. 602.

*SUMMARY**WHY DEMOCRACY HAS NO NEED FOR RELIGION?*

The aim of the study was an analysis of two the conceptions of relationships between democracy and religion. One of these conceptions was created by Alexis de Tocqueville. He thought that democracy needs religion as an element that enriches it and helps in removing some negative tendencies inherent in this form of government. He understood that democracy was coalesced with the philosophies that were alien to religion, however, he demanded an alliance of democracy and religion. The other object of philosophical analysis is John Rawls. The theories of this author show an important change in the relationship of religion and democracy, which stems from the fact that he equates religion with philosophy. The *Political Liberalism* of Rawls helps us understand why democracy as a form of government has no need of religion.

The political liberalism of Rawls reveals an important aspect of relationship between democracy and religion. He differs from Tocqueville by thinking that this form of government is not inherently merged with religion. Democratic state aspires to be neutral towards religion. Believers can be honest democrats, but this regime is indifferent in respect of religion. Democrats are on the side of worldly immanence, and believers side with religious transcendence. These two competing attitudes create a tension between religion and democracy. The solution of this tension, proposed by Rawls, consists in the equalization of philosophy and religion; it reveals that democracy is indifferent towards religion. The equalization of the status of philosophy and religion highlights the fact that this form of government is neutral in respect of the conception of God. This negates the Tocquevillian conception of the role of religion in democracy. Democracy can function without the support of traditions of religious thought.